

فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۶، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۹، صفحات ۸۹-۱۰۹

مقاله پژوهشی

بررسی عوامل تعارض خط‌مشی‌گذاری حوزه محیط‌زیست و صنعت در ایران

زهرا حاجی هاشمی اسفراجانی

دکتری مدیریت دولتی پردیس فارابی دانشگاه تهران

سید مهدی الوانی^۱

استاد مدیریت دانشگاه علامه طباطبایی

سید حسین اخوان علوی

استادیار مدیریت پردیس فارابی دانشگاه تهران

حسن دانایی فرد

استاد مدیریت دولتی دانشگاه تربیت مدرس تهران

(تاریخ دریافت: ۹۹/۳/۳ - تاریخ پذیرش: ۹۹/۹/۲۸)

چکیده

تقابل محیط زیست و صنعت همواره به دلیل تعارض‌های ماهوی که با یکدیگر دارند، به‌ویژه در اواخر قرن بیستم، توجه بسیاری از پژوهشگران را به‌خود معطوف کرده است. مغایرت بین این دو حوزه از آنجائی معنی‌دار می‌شود که از یک سو دولت‌ها همواره به دنبال توسعه از طریق رشد صنعت بوده و از سوی دیگر کنشگران و متفکرین زیست‌محیطی و اجتماعی، محیط زیست را به عنوان عنصری ارزشمند و متضمن توسعه پایدار برشمردند. در این پژوهش تلاش شده است علل تعارض خط‌مشی در این دو حوزه در ایران بررسی شود. بدین منظور، علل تعارض خط‌مشی با استفاده از نظر خبرگان شناسائی و سپس با استفاده از تکنیک‌های کمی رتبه‌بندی شد. مهمترین عوامل ایجادکننده تعارض در خط‌مشی‌گذاری زیست‌محیطی عبارت‌اند از: تقدم عقلانیت سیاسی بر دیگر عقلانیت‌ها، اتخاذ سیاست روزمرگی و کوتاه‌مدت توسط دولت، تعارض میان خط‌مشی‌گذاران و ذی‌نفعان صنعت و محیط‌زیست، نگاه سخت‌افزاری و مهندسی) به توسعه و نگاه هزینه‌ای به محیط‌زیست.

واژگان کلیدی: خط‌مشی، ایران، تعارض خط‌مشی، محیط‌زیست، صنعت.

مقدمه

مدت‌هاست که توجه بشر معطوف به اهمیت محیط زیست شده است، اما دهه‌های آخر قرن ۲۰ را می‌بایست زمان اوج طرح مسائل زیست محیطی دانست. امروزه خطر بزرگی که بشر از ناحیه تخریب‌های زیست محیطی احساس می‌کند نه تنها آرامش و امنیت زندگی او را بر هم زده بلکه موجودیت او را هم در معرض تهدید و خطر قرار داده است. بنابراین در کنار مشکلات فعلی بشر امروز، فاجعه برهم خوردن تعادل زیست محیطی یکی از مهمترین مسائل و دغدغه‌های اوست. هر چند تأثیر انسان بر منابع زیست محیطی پیرامون خود عمری به قدمت حیات او دارد اما تخریب و نابودی آن به دنبال انقلاب صنعتی به طرز خطرناکی شدت یافت و پیشرفت علم و فناوری انسان را قادر ساخت تا طبیعت را مقهور خویش سازد و موجب انهدام تدریجی اما مستمر محیط زیست شود (حسینی نسب و پایکاری، ۱۳۹۱). رشد اقتصادی که متأثر از رشد صنعت و تولیدات صنعتی است، هدف اصلی بسیاری از خط‌مشی‌های اقتصادی دولت‌هاست. با این حال رشد اقتصادی و همچنین افزایش تولیدات صنعتی معمولاً باعث ایجاد زیان‌های جدی به محیط‌زیست به دلیل استفاده فزاینده از منابع طبیعی می‌شود. از اینرو مخاطرات زیست محیطی ناشی از فعالیت‌های اقتصادی به یک موضوع بحث‌برانگیز تبدیل شده است. با توجه به این موضوع طی دهه‌های اخیر برخی از طرفداران محیط زیست از دیدگاه شکست بازار با تجارت آزاد و رشد اقتصادی به قیمت تخریب محیط زیست موافق نیستند. از سوی دیگر بعضی از متفکرین براین باورند که رشد اقتصادی و تولیدات صنعتی، یکی از نیازهای دستیابی به محیط زیست سالم‌تر و ریشه‌کن کردن فقر است. بنابراین به تدریج موضوع تعارض میان رشد اقتصادی و کیفیت محیط زیست به یکی از موضوعات مورد بحث در حوزه اقتصاد محیط زیست تبدیل شد به طوری که امروزه کشورها ویرایش‌های مختلفی از توسعه پایدار را دنبال می‌کنند (پژویان و مراد حاصل، ۱۳۸۶). در این میان مبحث خط‌مشی‌گذاری دولت در خصوص ایجاد توازن بین محیط زیست و صنعت مطرح می‌شود. دولت چگونه می‌تواند خط‌مشی‌هایی را تدوین کند که منجر به تعادل بین این دو عنصر مهم شود؟ از یک سو محیط زیست و صنعت به‌طور ساختاری، سنتی و ریشه‌ای با یکدیگر تعارض دارند و از طرف دیگر عدم خط‌مشی‌گذاری صحیح یا به عبارت دیگر عدم انسجام یا تجانس یا تعارض خط‌مشی‌ها، شکاف بین محیط زیست و صنعت را بیش از آنچه که به طور ماهوی وجود دارد، عریض‌تر نموده است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد عدم هماهنگی درونی یک خط‌مشی یا عدم تجانس میان خط‌مشی‌ها، باعث انحراف نتایج حاصل از آن‌ها در هر سه بخش خروجی، پیامد و اثر خط‌مشی شده است. علاوه بر عدم هماهنگی اتفاقات دیگری نیز ممکن است در طول فرایند خط‌مشی‌گذاری رخ دهد که موجب شود آنچه به عنوان هدف از وضع خط‌مشی در ذهن خط‌مشی‌گذار بوده با آنچه که اجرا شده است متفاوت باشد. این تفاوت را می‌توان تحت عنوان مفهومی به نام شکاف خط‌مشی پیشنهاد کرد. بدین معنا که خط‌مشی در مسیر خود حرکت ننموده و دچار انحراف شده است (قلی پور و همکاران،

(۱۳۹۴). از طرفی دیگر مشکلات اجرایی زمانی اتفاق می‌افتد که نتایج مطلوب مربوط به منافع مورد نظر حاصل نشود و چنین مشکلاتی تنها اختصاص به کشورهای در حال توسعه نداشته و هر جا و هر زمان که عوامل اساسی و حیاتی برای اجرای خط‌مشی عمومی از دست برود- چه در کشورهای در حال توسعه و چه در کشورهای توسعه یافته- مشکل اجرا وجود خواهد داشت (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵). ایران با مسائل عمومی متعددی مواجه است، بنابراین اگر قرار باشد خط‌مشی‌گذاری عمومی و اجرای آن در ایران به طور مداوم از برخی نارسایی‌ها رنجور باشد، تلاش برای وضع خط‌مشی‌های جدید یعنی هدر رفت منابع مادی و انسانی، در شرایطی که تحولات شتابان حاصل از تغییرات محیطی و پویایی‌های درونی هر روز مسئله و مشکل تازه‌ای می‌آفریند، چگونه می‌توان به خط‌مشی‌گذاری با درماندگی‌های از پیش مشخص و کم و بیش مهلک گذشته اقدام کرد؟ به این منظور پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این سؤال است که علل و عوامل تعارض خط‌مشی‌گذاری حوزه محیط‌زیست و صنعت چیست؟ هدف این پژوهش، شناسایی این عوامل با استفاده از نظر خبرگان و متخصصین امر در حوزه محیط‌زیست و صنعت و سپس رتبه‌بندی آن با استفاده از تجزیه و تحلیل کمی است. علل و عوامل بروز تعارض خط‌مشی از نقطه نظرهای بسیاری قابل بررسی است. در این میان تجربه خط‌مشی‌گذاران، متولیان و کارشناسان مربوط می‌تواند به شناسایی این علل و عوامل کمک کند و بدیهی است شناخت این علل در پیشگیری از آن کمک رسان خواهد بود.

مبانی نظری

تعارض خط‌مشی

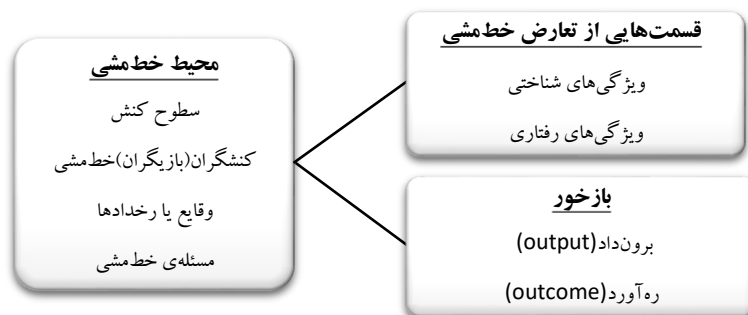
یکی از مهمترین پدیده‌های اساسی و زیربنایی مطالعات خط‌مشی، تعارض است. در هر دولتی، تصمیم‌گیری‌های حول خط‌مشی عمومی این پتانسیل را دارد که با درجه‌های متفاوتی از شدت، درگیر تعارض شوند. هنوز، یک خلاء نظری و تعریفی، این مفهوم را احاطه کرده است. تئوری‌ها و چهارچوب‌های موجود در خط‌مشی و سیاست معمولاً با تعارض، به‌عنوان یک مفهوم پس‌زمینه‌ای^۲ برخورد می‌کنند که فرض می‌شود وجود دارد، جدا(مستقل) از تبیین منبع و اثرات آن (ویبل و هیکیلا، ۲۰۱۷). در ادبیات علوم سیاسی، مفهوم تعارض در ارتباط با سیاست(خط‌مشی سیاسی)، اما غالباً در پیوند ضمنی با خط‌مشی عمومی، بررسی می‌شود. اشنادیر (۱۹۶۰) منحصراً بر سیاست(خط‌مشی سیاسی) و «شیوع تعارض» متمرکز شد. کاب و الدر (۱۹۷۲) در پژوهشی، بعضی از مفاهیم پایه‌ای که برای مطالعه تعارض در تدوین صورت جلسه لازم هستند را شناسایی کردند اما نظرات آن‌ها هرگز تبدیل به یک برنامه پژوهشی نشد. نایت (۱۹۹۲) تعارض‌ها را به‌عنوان اثرات توزیعی موردانتظار تغییر نهادی بررسی می‌کند اما اصطلاح را مستقیماً تعریف یا اهمیت نظری و کاربردی آن را بررسی نمی‌کند. متلند (۱۹۹۵) مفهوم

تعارض خطمشی را به‌عنوان یک محرک علی در اجرا وارد می‌کند اما منبع تعارض و نقش آن در دیگر جنبه‌های فرایندهای خطمشی را واکاوی نشده رها می‌کند. کلمن و فیشر (۲۰۰۳) نقش ترس‌ها یا نگرانی‌ها را (به‌طور مثال نگرانی مالی یا کمبود بودجه یا ازدست‌دان شغل یا پایگاه اجتماعی) در تشدید یا تداوم تعارض‌ها موثر می‌دانند. کلاوسون و اکسلی (۲۰۱۷)، ایده کلی «تضاد»، را از طریق دوقطبی‌سازی (دو دستگی) نظرات عمومی مطرح می‌کنند (ویبل و هیکیلا، ۲۰۱۷). مقدس‌پور و همکاران (۱۳۹۲)، ناهمسویی ابزارهای اجرای خطمشی‌ها، تعارضات خطمشی‌ها با یکدیگر و عدم انسجام درونی خطمشی‌ها را از علل مهم شکست خطمشی‌ها بیان می‌کنند. ادبیات حل تعارض یا نزاع هم بر راهکارهای حل یا کاستن تعارضات میان‌گروهی از طریق رویکردهای تسهیل‌گری و اجماع‌محور متمرکز است (دستنامه تحلیل و حل تعارض، ۲۰۰۹؛ ویبل و هیکیلا، ۲۰۱۷؛ به‌نقل از ساسکین و کروکشانک، ۱۹۸۷؛ لویک و دیگران، ۲۰۰۳؛ پوتنام و واندلک، ۲۰۰۳؛ دستری و کلبی، ۲۰۰۴؛ فرستر، ۲۰۰۹). از منظر ویبل و هیکیلا (۲۰۱۷)، تعارض خطمشی ممکن است در سه سطح کنش روی دهد: سیستم سیاسی^۳، زیرسیستم خطمشی^۴ و موقعیت‌های کنش خطمشی^۵. وسیع‌ترین سطحی که تعارض خطمشی قابل مشاهده است سیستم سیاسی است که قلمرویی کلی دارد و قدرتی کلی در طیفی از مسائل خطمشی اعمال می‌شود. تعارض‌های خطمشی اجزای لازم - نه خوب نه بد- در شکل‌دهی ره‌آوردهای حکمرانی و خطمشی‌های سیاستی هر جامعه‌ای هستند. تعارض‌ها ذاتاً برای افراد یا یک جامعه ناسالم نیستند. در واقع، بعضی از درجه‌های تعارض برای پویایی گروه در هر سطحی از کنش، سالم و طبیعی است. یکی از معماهای مطالعه دولت و خطمشی‌ها، ارزیابی منبع، شدت و اثرات تعارض‌های خطمشی است. و در اینصورت، سوال این نیست که آیا تعارض خوب است یا بد، بلکه سوال این است؛ در چه شرایط و محیطی، تعارض خطمشی بروز می‌کند، ادامه پیدا می‌کند یا پایدار می‌شود، فروکش می‌کند یا متوقف می‌شود و چه شکل‌هایی از تعارض چه نتایجی در پی دارد. پژوهشگران چارچوبی از تعارض خطمشی ارائه می‌دهند (ویبل و هیکیلا، ۲۰۱۷):

3 - Political System

4 - Policy Subsystem

5 - Policy Action Situations

شکل ۱- نمودار چارچوب تعارض خط‌مشی.

این چارچوب روی بخشی از تعارض خط‌مشی که بین ویژگی‌های رفتاری و شناختی تمایز قائل می‌شود متمرکز است.

پژوهش‌های دیگری وجود دارد که به بعضی از عوامل مرتبط با تعارض اشاره شده است. در جدول زیر به‌طور خلاصه به بعضی از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود:

جدول ۱- عوامل کلی مرتبط با تعارض خط‌مشی

نام پژوهشگر	سال پژوهش	مطلب کلی راجع به (مرتبط با) تعارض
کلمن و و فیشر	۲۰۰۳	نقش ترس‌ها یا نگرانی‌ها (به‌طور مثال نگرانی مالی یا کمبود بودجه یا ازدست‌دان شغل یا پایگاه اجتماعی) در تشدید یا تداوم تعارض‌ها
اسلپ و بلوئر	۲۰۰۵	تعارض منافع گروه‌های درگیر با یک مسئله دشواری در شناخت تعارض‌های پنهان
کریسبرگ	۲۰۰۶	کاملاً مخرب یا کاملاً سازنده نبودن هیچ تعارضی
	۲۰۰۷	اهمیت وقایع و رخدادها در شکل‌گیری یا کاهش یا افزایش تعارض میان بخش‌ها نامتقارن بودن میزان مخرب بودن یک تعارض
	۲۰۰۸	در حالی که به یک بخش یا گروه درگیر تعارض آسیب زیادی وارد می‌شود، گروه مقابل متحمل فشار کم یا بسیار کمی می‌شود
نی؛ به‌نقل از ریچاردسون، و ۱۹۹۶ و رذ، (۱۹۹۷)	۲۰۰۹	از نظر پژوهشگران، عوامل زیر باعث بروز تعارض میان خط‌مشی‌ها می‌شوند: حکمرانی متکثر دولت فعالیت‌های بسیار گسترده دولت تغییر نقش دولت از یک ماهیت یکپارچه به شبکه‌ای از نهادها ذات و ماهیت و ویژگی عدم قطعیت بعضی از مسائل بحث‌برانگیز خط‌مشی (مانند مسائل زیست‌محیطی) دشواری و بحث‌برانگیز بودن معنای داده‌های فراوان در دسترس

ارزش‌های ناسازگار* خط‌مشی‌ها، زیرسیستم‌های خط‌مشی ، ائتلاف‌ها و بازیگران عرصه‌ی خط‌مشی* رقابت میان بازیگران خط‌مشی برای منابع کمیاب جهت تامین خواسته‌هایشان		
کمبود منابع مختلف (از جمله بودجه) و سوء مدیریت از عوامل اصلی ایجاد تعارض است.	۲۰۱۱	دوکی
وجود تعارض در سطح اهداف در بسیاری از حوزه‌ها به‌ویژه حوزه خط‌مشی کشاورزی و انرژی (در مورد مطالعه) و بروز قوی‌تر تعارض در مرحله‌ی اجرا	۲۰۱۲	نلسون و دیگران

شایان ذکر است که در پژوهش‌های موجود، مطالعه‌ای که مشخصاً به بررسی علل تعارض پرداخته باشد موجود نیست و پژوهش حاضر، از این حیث نوآوری دارد.

پیشینه پژوهش

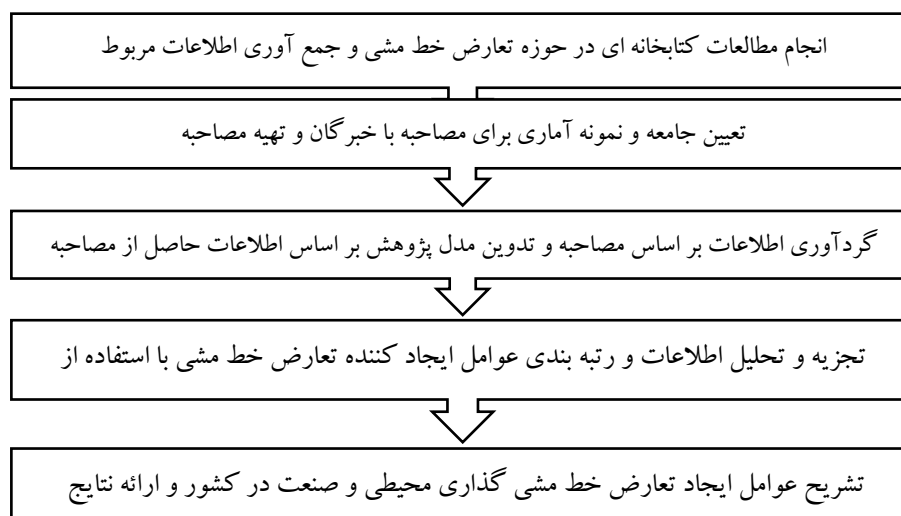
در پژوهش عباسی و احمدی (۱۳۹۶) بررسی انسجام و همراستایی خط‌مشی‌ها در دو سطح انسجام عمودی؛ انسجام قوانین و مقررات پائین دستی با اسناد بالادستی و انسجام افقی مد نظر بوده است که بر مبنای روش تحلیل محتوای مستندات و چهار مولفه اهداف خط‌مشی، ابزار خط‌مشی، نهادهای تصویب‌کننده و نهادهای مشارکت‌کننده در اجرا صورت گرفته است؛ بر طبق یافته‌های پژوهش، عوامل کم بودن انسجام و همراستایی خط‌مشی‌ها عبارت‌اند از: نامشخص بودن ابزارهای خط‌مشی‌ها (و شفاف نبودن اهداف، ابزار و گروه‌های خط‌مشی در بعضی موارد)، مشخص نبودن نهادهای مشارکت‌کننده در اجرای خط‌مشی‌ها و قوانین، تعدد نهادهای متولی برای اجرای خط‌مشی‌ها و اینکه خروجی و تصمیمات این نهادها از سنخ‌های متفاوت خط‌مشی است. در پژوهش عباسی و همکاران (۱۳۹۵) با توجه به پژوهش‌های انجام شده شاخص‌های مورد نظر شناسایی و از بین سازمان‌های دولتی، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی به دلیل در دسترس بودن انتخاب شد و موانع اجرای خط‌مشی‌های این بخش در کشور مورد بررسی و مطالعه میدانی قرار گرفت. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که الگوی مفهومی پژوهش با داده‌های گردآوری شده سازگاری و تناسب دارد و مشکلات مربوط به تدوین‌کنندگان خط‌مشی، مجریان و استفاده‌کنندگان، ماهیت خط‌مشی، سازمان مجری، انواع کنش‌ها و گروه‌های فشار و محیط با اجرای خط‌مشی در وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی رابطه دارند. قلی‌پور و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود مفهومی جدید تحت عنوان شکاف خط‌مشی ارائه می‌کنند که در ذیل آن تعریف، گونه‌شناسی و چگونگی رخداد آنرا مطرح می‌کنند. این پژوهش شکاف خط‌مشی را ناشی از دخالت عوامل انسانی یا غیر انسانی در فرایند خط‌مشی‌گذاری که متاثر از مسائل و مشکلات زیست بوم فرهنگ، ساختار و یا فرایند خط‌مشی‌گذاری می‌باشد، می‌داند. پژوهش دانشفرد و آرامش (۱۳۹۴) با الهام از اصول تئوریک این رشته درصدد شناسایی و معرفی چالش‌های موجود در خط‌مشی‌گذاری نشان داد که معضلات ناشی از دوگانگی‌های توسعه، روش‌شناسی خط‌مشی‌گذاری، دوگانگی‌های خط‌مشی‌گذاری، عقلانیت، جهانی شدن، حکمرانی خوب و

خط‌مشی یادگیرنده، چالش‌های خط‌مشی‌گذاری محسوب می‌شوند. احمدی (۱۳۹۰) در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان انسجام خط‌مشی در فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی جمهوری اسلامی ایران، به عوامل مسبب بی‌انسجامی اشاره می‌کند که عبارت‌اند از: عوامل فلسفی / عوامل تکنوریک / عوامل ساختاری / عوامل فرایندی / عوامل تکنولوژیک / عوامل فرهنگی / عوامل انسانی / عوامل سیاسی / عوامل بین‌المللی. مطالعه سودربرگ (۲۰۱۶) به این پرسش پاسخ می‌دهد که چطور انسجام خط‌مشی بر پیاده‌سازی آن در ساختارهای حاکمیتی پیچیده کمک می‌کند؟ برای این منظور ساختاری رسمی از سیستم حاکمیت آب را با تمرکز بر جهات انرژی در این سیستم ترسیم کرده و انسجام خط‌مشی را در حاکمیت آب سوئد از طریق ترسیم تعارضات خط‌مشی بین استانداردهای کیفیت محیط زیست و سایر قوانین و اهداف تحلیل می‌کند. مطالعه فرسنیچلر (۲۰۱۶) بیان می‌کند که انتخاب‌هایی به طور ذاتی در اهداف خط‌مشی انرژی وجود دارد که مغایر با مبنای تکنولوژی نوین است. نویسنده در این پژوهش سوال می‌کند که چطور نهادها در سیستم برق می‌توانند برای نیل به اهداف خط‌مشی که تا حدی با هم متعارض می‌باشند به گونه‌ای مناسب طراحی گردند. لینداستد و همکاران (۲۰۱۴) به مقایسه خط‌مشی‌های ملی تاثیر گذار بر تولید و استفاده از بیوانرژی مبتنی بر جنگل در ۵ کشور اروپائی می‌پردازند. رویکرد روش‌شناسانه این پژوهش، ترکیبی از تعامل خط‌مشی عمودی و افقی با سه لایه خط‌مشی یعنی اهداف خط‌مشی، ابزارهای خط‌مشی و عناصر کلیدی در اجرا است. کابالا و همکاران (۲۰۱۴) از یک تحلیل محتوایی برای خط‌مشی‌های ناحیه‌ای ملی در کشاورزی، انرژی و جنگل‌بانی و برنامه‌های ملی تحت معاهدات ریوی سازمان ملل در زامبیا استفاده می‌کنند تا انسجام و تعامل خط‌مشی را بین سیاست‌های ملی و بین‌المللی بررسی نمایند. نتایج نشانگر تعامل افقی مثبت بین سیاست‌های جنگل‌بانی و انرژی است در حالیکه تعارض‌هایی بین سیاست‌های جنگل‌بانی و کشاورزی مشاهده می‌شود.

روش پژوهش

در بخش کیفی این پژوهش ابتدا منابع کتابخانه‌ای در رابطه با موضوع، مورد مطالعه قرار گرفت. در فاز دوم، پژوهشگر اقدام به انجام مصاحبه‌های عمیق نمود. انجام مصاحبه‌ها با هماهنگی قبلی صورت گرفته و مصاحبه به صورت خصوصی و دو به دو انجام شد. جامعه آماری پژوهش، متخصصان و خبرگان حوزه خط‌مشی‌گذاری و مدیران دولتی و همچنین صاحبان صنایع و مسئولین محیط زیست بودند. برای مصاحبه مدت زمان خاصی در نظر گرفته نشد و مدت مصاحبه با توجه به کیفیت داده‌ها تعیین شد. به این ترتیب که مصاحبه‌های غنی‌تر، مدت زمان بیشتری را به خود اختصاص می‌داد. در هنگام شروع مصاحبه ابتدا اطلاعات کلی در مورد پژوهش و تعریف اجمالی از تعارض خط‌مشی به مصاحبه‌شوندگان داده شد و پس از آن با مطرح کردن پرسش از پیش تعیین شده پژوهش به اخذ نظرات مصاحبه‌شوندگان پرداخته شد.

مصاحبه‌ها به صورت جداگانه ضبط و سپس پیاده سازی شد تا اطمینان حاصل شود چیزی نادیده گرفته نشده است. اصلی‌ترین سوال مصاحبه بدین صورت بود که علل اصلی تعارض خط‌مشی‌گذاری زیست‌محیطی و صنعت از سوی دولت کدام است؟ بعد از انجام مصاحبه‌ها و تحلیل آن‌ها که به شناسایی علل تعارض خط‌مشی زیست‌محیطی و صنعتی در ایران منجر شد، پرسشنامه طراحی و بین خبرگان حوزه توزیع شد تا مهمترین عوامل شناسایی شود.

شکل ۲- گام‌های اجرای بخش کیفی پژوهش.

در بخش کمی این پژوهش، پس از توضیح چگونگی تکمیل پرسشنامه، اهداف پژوهش و همچنین داوطلبانه بودن مشارکت در این پژوهش، پرسشنامه بین کارشناسان حوزه صنعت و محیط زیست پخش شد. سپس اطلاعات جمع‌آوری شده از جامعه توسط پرسشنامه با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی و تاییدی بررسی شدند.

جامعه (مشارکت‌کنندگان) و نمونه

جامعه آماری مورد مطالعه در بخش کیفی این پژوهش عبارت است از متخصصین حوزه خط‌مشی‌گذاری، کارشناسان و مسئولین حوزه صنعت و محیط زیست. به عبارتی شرایط ورود به مطالعه عبارت بود از دانش و تخصص لازم در زمینه سیاستگذاری در حوزه صنعت یا محیط زیست. نمونه‌گیری در این پژوهش به صورت هدفمند (Purposive) می‌باشد. زیرا مصاحبه‌ها در صدد جمع‌آوری اطلاعات از یکسری افراد خبره و کارشناس خاص و مطلع است. در روش نمونه‌گیری هدفمند، کارشناسان و خبرگان شرکت‌کننده بر اساس قضاوت پژوهشگر انتخاب

می‌شوند و این قضاوت مبتنی بر مربوط بودن گروه نمونه به اهداف پژوهش است (محمدی، ۱۳۸۷). در نهایت اینکه محقق با تعداد ۱۰ مصاحبه به اشباع نظری رسیده است. جامعه آماری مورد مطالعه در بخش کمی این پژوهش کارشناسان حوزه صنعت و محیط زیست بودند. در مورد حجم نمونه لازم برای تحلیل عاملی، توافق کلی وجود ندارد اما برخی نویسندگان پیشنهاد می‌کنند که حداقل حجم نمونه برای استفاده از این روش ۵ تا ۱۰ نمونه برای هر سوال است (رابرت و دیگران، ۱۹۹۹). بر اساس این قاعده و با توجه به تعداد سوال‌های پرسشنامه (۱۶ سوال) از بین کارشناسان ۱۶۰ نفر به روش نمونه‌گیری ساده تصادفی انتخاب شدند.

تکنیک دیمتل^۶

روش دیمتل در سال ۱۹۷۶ به عنوان یک رویکرد مدل‌سازی ساختاری یک مسئله معرفی شد. این روش برای نمایش روابط پیچیده علی و معلولی میان عناصر یک سیستم در قالب ماتریس یا دیاگرام همراه با مقادیر عددی درجه تاثیر میان آن‌ها مفید و کاربردی است. مراحل این روش با استفاده از نظرات تعدادی از خبرگان موضوع مورد نظر در ذیل توضیح داده شده است.

- ۱- محاسبه ماتریس میانگین: هر عنصر در ماتریس نهایی از میانگین حسابی عناصر ماتریس‌های مختلف پاسخ‌دهندگان به دست می‌آید.
- ۲- محاسبه ماتریس اثر مستقیم اولیه: ماتریس اثر مستقیم اولیه از تساوی ماتریس ذیل به دست می‌آید.

$$Z = \begin{bmatrix} Z_{11} & \dots & Z_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ Z_{n1} & \dots & Z_{nn} \end{bmatrix}$$

- ۳- محاسبه ماتریس اثر مستقیم نرمال: ماتریس مستقیم نرمال از طریق تساوی معادله ذیل حاصل می‌شود.

$$X = Z/r$$

$$r = \max \left(\sum_{1 \leq i \leq n} Z_{ij} \right) \quad i, j = 1, 2, \dots, n$$

- ۴- محاسبه ماتریس روابط کلی: ماتریس روابط کلی از معادله ذیل به دست می‌آید که I ماتریس یکه است:

$$T = X(I - X)^{-1}$$

$$T = \lim_{k \rightarrow \infty} (X + X^2 + \dots + X^k) = \lim_{k \rightarrow \infty} X(1 + X + X^2 + \dots + X^{k-1})$$

$$= \lim_{k \rightarrow \infty} X \left[\frac{1 - X^k}{1 - X} \right] = X(I - X)^{-1}$$

۵- تحلیل نتایج اثرات و روابط: با توجه به ماتریس روابط کلی، مجموع ستون‌ها و مجموع ردیف‌ها محاسبه می‌شود. مقدار R+S درجه نقش مرکزی، قوت اثر به خارج و به داخل را نشان می‌دهد و هر چه مقدار آن برای عامل بیشتر باشد مربوط بودن آن بیشتر است. به طور مشابه مقدار R-S شدت اثر یا همان اولویت عوامل را نشان می‌دهد (وو، ۲۰۱۲).

تجزیه و تحلیل داده‌ها

بر اساس تحلیل مضمون در مصاحبه فراوانی تکرار در خصوص هر عامل محاسبه شد و بر این اساس مهمترین عوامل از دید مصاحبه شوندگان بدست آمد. در ادامه ابتدا تحلیل کیفی داده‌ها و سپس تحلیل کمی داده‌ها ارائه می‌شود. در قسمت کیفی تحلیل با بررسی و مطالعه مکرر بین داده‌ها آغاز و پس از مشخص شدن گزاره‌های معنی‌دار مرتبط با موضوع پژوهش کدگذاری شد. در این بخش داده‌های حاصل از مصاحبه تایپ و پیاده‌سازی شد. پس از پیاده‌سازی به هر یک از مصاحبه شوندگان یک کد مصاحبه داده شد. در قسمت کمی، اطلاعات حاصل از پرسشنامه در دو بخش تحلیل اکتشافی و تاییدی مورد تحلیل قرار گرفتند. مشخصه‌های شرکت‌کنندگان در دو بخش کیفی و کمی مطالعه در جدول ۲ ارائه می‌شود.

جدول ۲- متغیرهای جمعیت شناختی مشارکت کنندگان در مطالعه

بخش کمی (n=۱۶۰)		بخش کیفی (n=۱۰)		متغیر	
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۵۸	۹۲	۷۰	۷	مرد	جنسیت
۴۲	۶۸	۳۰	۳	زن	
۲۵	۴۰	۲۰	۲	کمتر از ۲۵ سال	سن
۴۵	۷۲	۴۰	۴	۲۵-۳۵ سا	
۳۰	۴۸	۴۰	۴	۳۵ به بالا	تحصیلات
۳۰	۴۸	۱۰	۱	کارشناسی	
۴۵	۷۲	۵۰	۵	کارشناسی ارشد	
۲۵	۴۰	۴۰	۴	دکتری	سابقه خدمت
۳۰	۴۸	۴۰	۴	۱۰-۳ سال	
۳۴	۵۴	۴۰	۴	۲۰-۱۰ سال	
۳۶	۵۸	۲۰	۲	بالای ۲۰ سال	حوزه کاری
۱۸	۲۸	۳۰	۳	دانشگاه	
۵۰	۸۰	۴۰	۴	محیط زیست ^۷	
۳۲	۵۲	۳۰	۳	صنعت ^۸	

۷- خبرگان بخش محیط‌زیست از سازمان حفاظت محیط‌زیست و بخش سیاست‌های محیط زیست در مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری انتخاب شده‌اند.

۸- خبرگان بخش صنعت از بخش معاونت آموزش، پژوهش و فناوری، معاونت امور صنایع؛ و کارخانه فولاد مبارکه اصفهان انتخاب شده‌اند.

آشنا سازی

در این مرحله مصاحبه‌ها مکرراً خوانده شد و مطالب مرتبط با پژوهش که در حقیقت پاسخ به سوال اصلی پژوهش است مشخص شد. به دلیل حجم بالای داده‌ها از آوردن همه مطالب خودداری شده است.

کدگذاری

در این مرحله داده‌های مرتبط کدگذاری شد. در واقع کدگذاری برای کاهش حجم داده‌ها و ساده‌سازی آن به کار می‌رود. سوال مصاحبه در قالب یک پرسش کلی از مصاحبه شوندگان پرسیده شد: علل اصلی ایجاد تعارض خط‌مشی‌های زیست‌محیطی و صنعتی دولت در ایران شامل چه مواردی می‌شود؟

عوامل استخراج شده

بر اساس پرسش فوق، نتایجی بدست آمد که تلاش شد در جدول ذیل همراه با کد مربوطه خلاصه آن ارائه شود. لازم به ذکر است که C نشان‌دهنده هر معیار است که در تکنیک دیمتل به صورت C1 تا C16 شماره گذاری می‌شود.

جدول ۳- عوامل شناسایی شده (عوامل اصلی و مولفه های مرتبط با هر عامل)

عوامل اصلی	مولفه های مرتبط
ضعف ساختاری	نظام معیوب شناسایی مسئله
	تعارض قوانین، مصوبات، آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌ها
	فقدان مطالعات پیشین یا آسیب‌شناسانه هنگام طراحی خط‌مشی جدید
	ضعف سیستم بازخور و ارزشیابی
ضعف کلان یا ایدئولوژیک	اتخاذ سیاست روزمرگی و کوتاه‌مدت توسط دولت
	تقدم عقلانیت سیاسی بر دیگر عقلانیت‌ها
	نگاه سخت(سخت‌افزاری و مهندسی) به توسعه
	تعارض میان خط‌مشی‌گذاران و ذی‌نفعان محیط‌زیست و صنعت
	نگاه پارادوکسیکال به محیط‌زیست و صنعت
	اتخاذ شاخص‌های مالی و سودمحور برای سنجش کارآمدی مراکز تولیدی و صنعتی
ضعف اجرایی	نگاه هزینه‌ای به محیط‌زیست
	دشواری سنجش هزینه‌های وارده به محیط‌زیست
	ناهماهنگی درون‌حوزه‌ای و برون‌حوزه‌ای در اجرای خط‌مشی‌ها
	دشواری اثرسنجی آسیب‌های وارده به محیط‌زیست
ضعف سیاستی و تصمیم‌گذاری	گسیختگی میان خط‌مشی و اجرا
	ناکارآمدی و عدم تخصص خط‌مشی‌گذاران و متولیان حوزه محیط‌زیست

همانطور که مشاهده می‌شود از مصاحبه با خبرگان ۴ مولفه اصلی و ۱۶ تم فرعی شناسایی شد که در جدول بعدی این معیارها براساس کد مصاحبه شونده‌گان رتبه‌بندی می‌شوند. لازم به ذکر است که حرف E نماد هر مصاحبه شونده است. به عبارت دیگر E1 تا E10 تعداد مصاحبه شونده‌گان را نشان می‌دهد.

جدول ۴- نتایج حاصل از مصاحبه همراه با کد مصاحبه شونده‌گان، کد عامل و فراوانی

ردیف	عامل	کد عامل	کد مصاحبه شونده‌گان	فراوانی
۱	دشواری سنجش هزینه‌های وارده به محیط‌زیست	C1	E1,E2,E4,E6,E7,E8,E9	۷
۲	تقدم عقلانیت سیاسی بر دیگر عقلانیت‌ها	C2	E2,E3,E5,E6,E9	۵
۳	دشواری اثرسنجی آسیب‌های وارده به محیط‌زیست	C3	E2,E3,E5,E6,E9	۵
۴	اتخاذ سیاست روزمرگی و کوتاه‌مدت توسط دولت	C4	E2,E3,E5,E6	۴
۵	اتخاذ شاخص‌های مالی و سودمحور برای سنجش کارآمدی مراکز تولیدی و صنعتی	C5	E1,E6,E8,E9	۴
۶	ناکارآمدی و عدم تخصص خط‌مشی‌گذاران و متولیان حوزه محیط‌زیست	C6	E2,E3,E5,E6,E9	۵
۷	ناهماهنگی درون‌حوزه‌ای و برون‌حوزه‌ای در اجرای خط‌مشی‌ها	C7	E2,E3,E5,E6,E9	۵
۸	نگاه سخت (سخت‌افزاری و مهندسی) به توسعه	C8	E4,E7,E8,E10	۴
۹	تعارض قوانین، مصوبات، آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌ها	C9	E1,E6,E8,E9	۴
۱۰	نگاه هزینه‌ای به محیط‌زیست	C10	E2,E4,E6,E7	۴
۱۱	فقدان مطالعات پیشینی یا آسیب‌شناسانه هنگام طراحی خط‌مشی جدید	C11	E5,E8,E10	۳
۱۲	نگاه پارادوکسیکال به محیط‌زیست و صنعت	C12	E2,E6,E7,E9	۴
۱۳	ضعف سیستم بازخور و ارزشیابی	C13	E1,E4,E6,E7	۴
۱۴	گسیختگی میان خط‌مشی و اجرا	C14	E4,E6,E9,E10	۴
۱۵	تعارض میان خط‌مشی‌گذاران و ذی‌نفعان محیط‌زیست و صنعت	C15	E3,E5,E7,E8,E9	۵
۱۶	نظام معیوب شناسایی مسئله	C16	E3,E5,E6,E7,E8,E9	۶

رتبه‌بندی عوامل تعارض خط‌مشی بر اساس نتایج مصاحبه

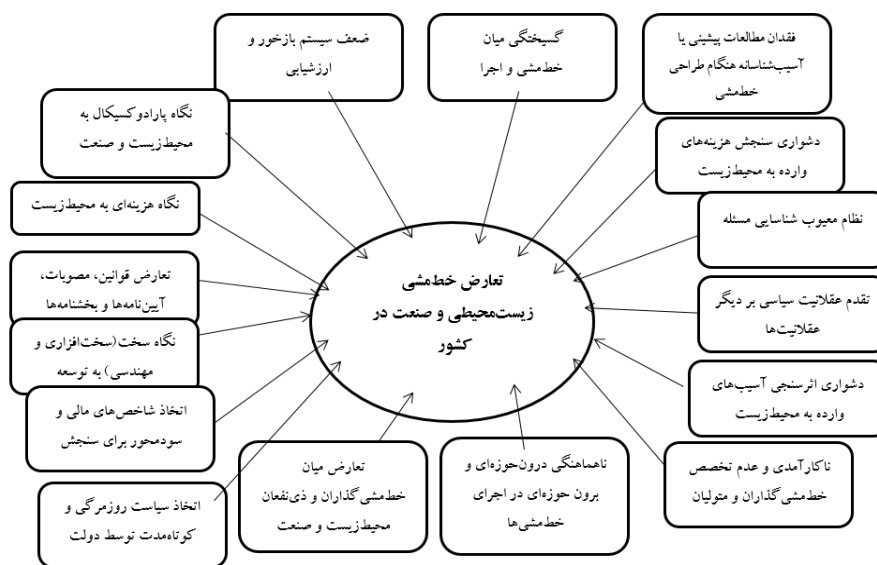
بر اساس نمرات حاصله از هر عامل که از نظر خبرگان بدست آمد عمل رتبه‌بندی عوامل تعارض خط‌مشی انجام می‌شود. رتبه‌بندی عوامل در جدول ذیل ارائه می‌شود.

جدول ۵- نتایج حاصل از مصاحبه همراه با کد مصاحبه شونده‌گان، کد عامل و فراوانی و فراوانی نسبی و رتبه

رتبه	عامل	کد مصاحبه شونده‌گان	فراوانی نسبی	فراوانی
۱	تقدم عقلانیت سیاسی بر دیگر عقلانیت‌ها	E1,E2,E4,E6,E7,E8,E9	۰,۰۹۲	۷
۲	اتخاذ سیاست روزمرگی و کوتاه‌مدت توسط دولت	E3,E5,E6,E7,E8,E9	۰,۰۷۹	۶
۳	ناکارآمدی و عدم تخصص خط‌مشی‌گذاران و متولیان حوزه محیط‌زیست	E2,E3,E5,E6,E9	۰,۰۶۶	۵
۴	نگاه سخت(سخت‌افزایی و مهندسی) به توسعه	E2,E3,E5,E6,E9	۰,۰۶۶	۵
۵	نگاه هزینه‌ای به محیط‌زیست	E2,E3,E5,E6,E9	۰,۰۶۶	۵
۶	نگاه پارادوکسیکال به محیط‌زیست و صنعت	E2,E3,E5,E6,E9	۰,۰۶۶	۵
۷	گسیختگی میان خط‌مشی و اجرا	E3,E5,E7,E8,E9	۰,۰۶۶	۵
۸	دشواری سنجش هزینه‌های وارده به محیط‌زیست	E2,E3,E5,E6	۰,۰۵۳	۴
۹	دشواری اثرسنجی آسیب‌های وارده به محیط‌زیست	E1,E6,E8,E9	۰,۰۵۳	۴
۱۰	اتخاذ شاخص‌های مالی و سودمحور برای سنجش کارآمدی مراکز تولیدی و صنعتی	E4,E7,E8,E10	۰,۰۵۳	۴
۱۱	ناهماهنگی درون‌حوزه‌ای و برون‌حوزه‌ای در اجرای خط‌مشی‌ها	E1,E6,E8,E9	۰,۰۵۳	۴
۱۲	تعارض قوانین، مصوبات، آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌ها	E2,E4,E6,E7	۰,۰۵۳	۴
۱۳	فقدان مطالعات پیشینی یا آسیب‌شناسانه هنگام طراحی خط‌مشی جدید	E2,E6,E7,E9	۰,۰۵۳	۴
۱۴	ضعف سیستم بازخور و ارزشیابی	E1,E4,E6,E7	۰,۰۵۳	۴
۱۵	تعارض میان خط‌مشی‌گذاران و ذی‌نفعان محیط‌زیست و صنعت	E4,E6,E9,E10	۰,۰۵۳	۴
۱۶	نظام معیوب شناسائی مسئله	E5,E8,E10	۰,۰۳۹	۳

مدل پژوهش

بر اساس نظر خبرگان و مصاحبه شوندگان مدلی برای پژوهش به دست آمد که شامل ۱۶ عامل یا شاخصه بود. این عوامل به عنوان مولفه های دخیل و تاثیرگذار در تعارض خطمشی محیطی و صنعت در کشور در طی سالیان اخیر از دید خبرگان بر شمرده شدند. این مدل به صورت شماتیک در زیر آورده شده است.

شکل ۲- مدل مفهومی پژوهش.

در ادامه صرفاً نمودارها و نتایج حاصل از رتبه بندی ارائه می شود.

جدول ۶- رتبه بندی عوامل ایجاد کننده تعارض خطمشی در حوزه محیط زیست و صنعت در کشور

رتبه	عامل	امتیاز
۱	تقدم عقلانیت سیاسی بر دیگر عقلانیت ها	۴,۲۱۱
۲	اتخاذ سیاست روزمرگی و کوتاه مدت توسط دولت	۴,۰۶۱
۳	ناکارآمدی و عدم تخصص خطمشی گذاران و متولیان حوزه محیط زیست	۴,۰۱۶
۴	نگاه سخت (سخت افزاری و مهندسی) به توسعه	۳,۹۹۳
۵	نگاه هزینه ای به محیط زیست	۳,۹۴۱
۶	نگاه پارادوکسیکال به محیط زیست و صنعت	۳,۸۰۶
۷	گسیختگی میان خطمشی و اجرا	۳,۷۴۸
۸	دشواری سنجش هزینه های وارده به محیط زیست	۳,۶۷۶

۹	دشواری اثرسنجی آسیب‌های وارده به محیط‌زیست	۳,۶۰۵
۱۰	اتخاذ شاخص‌های مالی و سودمحور برای سنجش کارآمدی مراکز تولیدی و صنعتی	۳,۱۲۰
۱۱	ناهماهنگی درون‌حوزه‌ای و برون‌حوزه‌ای در اجرای خط‌مشی‌ها	۳,۱۲۰
۱۲	تعارض قوانین، مصوبات، آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌ها	۳,۰۶۹
۱۳	فقدان مطالعات پیشینی یا آسیب‌شناسانه هنگام طراحی خط‌مشی جدید	۳,۰۵۴
۱۴	ضعف سیستم بازخور و ارزشیابی	۳,۰۲۵
۱۵	تعارض میان خط‌مشی‌گذاران و ذی‌نفعان محیط‌زیست و صنعت	۲,۹۱۵
۱۶	نظام معیوب شناسائی مسئله	۱,۷۰۶

همانطور که مشاهده می‌شود طبق جدول فوق، تقدم عقلانیت سیاسی بر دیگر عقلانیت‌ها به عنوان مهمترین عامل ایجاد تعارض خط‌مشی محیط زیست و صنعت برشمرده می‌شود. پس از آن اتخاذ سیاست روزمرگی و کوتاه‌مدت توسط دولت قرار داشته و رتبه سوم از آن ناکارآمدی و عدم تخصص خط‌مشی‌گذاران و متولیان حوزه محیط زیست است. کم‌اثرترین رتبه از آن نظام معیوب شناسائی مسئله، تعارض میان خط‌مشی‌گذاران و ذی‌نفعان محیط‌زیست و صنعت و ضعف سیستم بازخور و ارزشیابی است.

تحلیل عاملی اکتشافی

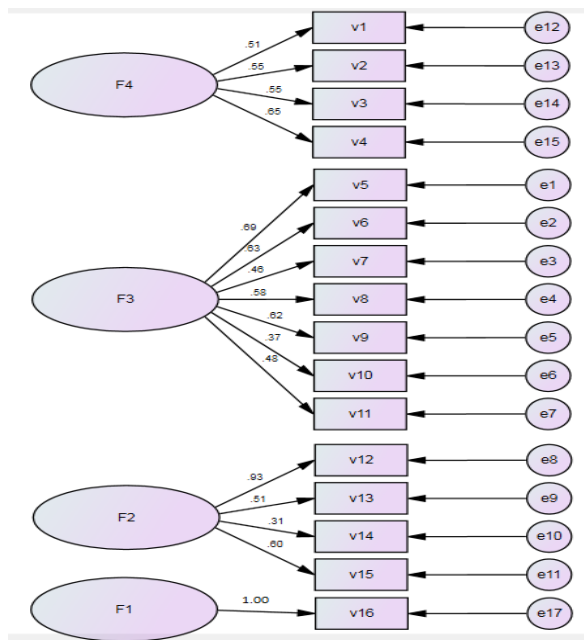
در راستای طبقه‌بندی شاخص‌های ایجادکننده تعارض خط‌مشی در موضوع محیط زیست و صنعت در کشور از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد. روش تحلیل عاملی اکتشافی، یک روش آماری کاهش بُعد است و قادر است از بین مجموعه‌ای از شاخص‌های همبسته، عواملی را استخراج کند که کمترین همبستگی را داشته باشند (تقوایی و بهاری، ۲۰۱۳).

در تحلیل عاملی اکتشافی - مقدار شاخص کایزر-میر-اولکین (KMO) حدود ۰/۷۲۹ بود که نشان دهنده کفایت مناسب نمونه‌گیری است و همچنین آزمون کرویت بارتلت نیز در سطح معناداری ۰/۰۵ معنادار بوده است. ($\chi^2 = 491.674, df = 120, P < 0.001$) که نشان دهنده همبستگی بالای متغیرهای انتخابی جهت انجام تحلیل عاملی اکتشافی می‌باشد. چهار عامل شناسایی شده در مجموع ۶۸/۴٪ واریانس موجود بین شاخص‌های ایجادکننده تعارض خط‌مشی در موضوع محیط زیست و صنعت در کشور را تبیین نموده‌اند (عامل اول ۲۳/۲٪، عامل دوم ۲۰/۱٪، عامل سوم ۱۵/۷٪ و عامل چهارم ۹/۴٪). جدول ۶ ارتباط بین عوامل ایجادکننده تعارض خط‌مشی در موضوع محیط زیست و صنعت در کشور با بارهای عاملی چرخش یافته را نشان می‌دهد. نتایج این تحلیل در راستای نتایج قبل بود. کلیه جزئیات این یافته‌ها در جدول ۶ آورده شده است.

جدول ۷- ارتباط شاخص‌های ایجاد کننده تعارض خط‌مشی در موضوع محیط زیست و صنعت در کشور با بارهای عاملی چرخش یافته برگرفته از تحلیل عاملی اکتشافی

شماره	شاخص	عامل			
		۱	۲	۳	۴
۱	تقدم عقلانیت سیاسی بر دیگر عقلانیت‌ها	۰.۹۱۵	۰.۲۹۲	-۰.۰۲۷	۰.۲۱۲
۲	اتخاذ سیاست روزمرگی و کوتاه‌مدت توسط دولت	۰.۹۱۴	۰.۱۰۳	۰.۰۱۶	۰.۴۸۸
۳	تعارض میان خط‌مشی‌گذاران و ذی‌نفعان محیط‌زیست و صنعت	۰.۸۵۲	-۰.۲۶۹	-۰.۱۲۷	۰.۳۹۶
۴	نگاه سخت‌(سخت‌افزایی و مهندسی) به توسعه	۰.۸۹۸	۰.۳۳۸	-۰.۱۵۲	۰.۲۹۵
۵	نگاه هزینه‌ای به محیط‌زیست	۰.۸۸۶	۰.۳۷۲	-۰.۱۵۴	۰.۵۱۱
۶	نگاه پارادوکسیکال به محیط‌زیست و صنعت	۰.۸۸۵	۰.۰۷۰	۰.۱۱۰	-۰.۴۲۱
۷	اتخاذ شاخص‌های مالی و سودمحور برای سنجش کارآمدی مراکز تولیدی و صنعتی	۰.۸۷۸	۰.۱۸۱	-۰.۲۴۶	۰.۰۸۱
۸	گسیختگی میان خط‌مشی و اجرا	۰.۲۸۶	۰.۸۸۲	-۰.۱۶۵	۰.۵۰۳
۹	دشواری سنجش هزینه‌های وارده به محیط‌زیست	-۰.۴۶۹	۰.۸۸۱	۰.۰۹۸	۰.۱۳۱
۱۰	دشواری اثرسنجی آسیب‌های وارده به محیط‌زیست	۰.۲۹۵	۰.۸۷۸	-۰.۲۴۳	۰.۲۳۷
۱۱	ناهماهنگی درون‌حوزه‌ای و برون‌حوزه‌ای در اجرای خط‌مشی‌ها	۰.۱۶۷	۰.۸۷۲	-۰.۲۸۰	-۰.۰۲۰
۱۲	تعارض قوانین، مصوبات، آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌ها	-۰.۲۱۵	۰.۲۹۷	۰.۸۷۰	-۰.۱۴۱
۱۳	فقدان مطالعات پیشینی یا آسیب‌شناسانه هنگام طراحی خط‌مشی جدید	-۰.۲۵۴	۰.۰۸۹	۰.۸۶۵	-۰.۰۳۰
۱۴	ضعف سیستم بازخور و ارزشیابی	-۰.۴۰۲	۰.۳۵۵	۰.۸۵۸	۰.۰۶۸
۱۵	نظام معیوب شناسایی مسئله	-۰.۳۹۲	-۰.۳۱۸	۰.۸۴۵	۰.۱۵۲
۱۶	ناکارآمدی و عدم تخصص خط‌مشی‌گذاران و متولیان حوزه محیط زیست	۰.۱۲۰	۰.۲۸۸	۰.۲۳۱	۰.۸۹۸

در ادامه نتایج تحلیل اکتشافی توسط تحلیل عاملی تاییدی بررسی شد. تحلیل عاملی تاییدی (CFA) بعنوان زیرشاخه‌ای از مدل‌سازی معادلات ساختاری یک روش قدرتمند برای بررسی روایی سازه در مطالعاتی است که ابزار اندازه‌گیری شده یک پرسش‌نامه با گویه‌ها یا آیتم‌های کمی و کیفی می‌باشد (پوراصغر و دیگران، ۲۰۱۳).

شکل ۴- نتایج تحلیل عاملی تاییدی (بار عاملی استاندارد شده).

نتایج بخش تحلیل عاملی برای تمام عوامل نشان می‌دهد که کلیه شاخص‌ها در سازه مربوط به خود معنی‌دار هستند. همچنین شاخص‌های برازش مدل تاییدی نشان دهنده برازش قابل قبول مدل است.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش تعارض خط‌مشی در حوزه محیط و زیست و صنعت در ایران بررسی شد. علت اهمیت این حوزه، تضادی است که هم به لحاظ ماهوی و ساختاری و هم به لحاظ کارکردی و اجرایی بین این دو حوزه وجود دارد. پژوهش‌های معدودی به بررسی علل این تعارض پرداخته بودند از اینرو این پژوهش اقدام به شناسایی عوامل تاثیرگذار و ایجاد کننده این تعارض بر اساس نظر خبرگان و از طریق مصاحبه نمود و سپس با استفاده از تجزیه و تحلیل کمی، این عوامل رتبه‌بندی شد. ۱۶ عامل شناسایی شد که ۵ عامل از مهمترین آن‌ها عبارت‌اند از: تقدم عقلانیت سیاسی بر دیگر عقلانیت‌ها، اتخاذ سیاست روزمرگی و کوتاه مدت توسط دولت، تعارض میان خط‌مشی‌گذاران و ذی‌نفعان صنعت و محیط‌زیست، نگاه سخت به توسعه و نگاه هزینه‌ای به محیط زیست. در پژوهش‌های پیشین به نوعی به بعضی از عوامل شناسایی شده در این پژوهش، در حوزه‌های مشابه اشاره شده است. برای مثال؛ دانایی فرد و احمدی (۲۰۱۹)، نیز در پژوهشی تقدم اهداف سیاستی به اهداف فراسیاستی را از مهمترین عوامل و ضعف سیستم بازخور و سنجش کارآمدی دولت را از عوامل تاثیرگذار بر، ناهمسویی خط‌مشی‌های عمومی در ایران

برشمرده اند. همچنین؛ قلی پور و همکاران (۱۳۹۴)، ضعف در شناسایی مسئله و نگاه هزینه‌ای و سخت به فرهنگ را به‌عنوان مقوله‌های ایجادکننده شکاف در خط‌مشی‌گذاری فرهنگی بیان می‌کنند. از منظر اسلوپ و بلوئر (۲۰۰۵) و بتم و تانسند (۲۰۱۸)؛ تعارض میان ذی‌نفعان از موانع مهم انسجام میان خط‌مشی‌هاست. نی (۲۰۰۹)، مسائل زیست محیطی را از جمله مسائلی می‌داند که ماهیتاً بحث‌برانگیز و پیچیده هستند و از ویژگی عدم قطعیت برخوردار است لذا برای باور است که احتمال ایجاد تعارض بین مسائل این حوزه و دیگر حوزه‌ها زیاد است و همچنین متذکر می‌شود که هزینه‌هایی که از طریق فعالیت‌های تولیدی یا صنعتی به محیط‌زیست وارد می‌شود به سختی سنجیده می‌شود که با عامل دشواری سنجش هزینه‌های وارده به محیط زیست مرتبط است. درخور توجه است که نوع نظام خط‌مشی‌گذاری در بروز عوامل موثر بر تعارض میان خط‌مشی‌ها موثر است. به‌طور مثال در جوامعی که رویکرد توسعه پایدار را در عمل پیاده کرده‌اند عواملی چون نگاه پارادوکسیکال به محیط‌زیست و صنعت، نگاه هزینه‌ای به محیط‌زیست یا نگاه سخت به توسعه، بر سر راه خط‌مشی‌گذاران یا مجریان ایجاد مانع نمی‌کند.

توصیه‌های سیاستی

برقراری توازن بین حفظ محیط‌زیست و توسعه صنعتی از دغدغه‌های جدی جوامع فعلی به‌خصوص کشورهای درحال توسعه همچون ایران است. گاهی برقراری این توازن به معضلی جدی برای دولت تبدیل می‌شود. اما حل این مسئله غامض، راهکار ثابت و جهانشمولی ندارد و تابعی از شرایط مکانی، زمانی و سیاسی هر کشور است. به‌طور مثال؛ در شرایطی که دولت با بحران اقتصادی روبروست می‌تواند وزن بیشتری را به رشد و توسعه صنعتی اختصاص دهد اما عدول از حدود حداقلی در حفظ محیط‌زیست نیز عقلایی نیست. لذا دولت در هر زمان باید با در نظر گرفتن اولویت‌ها و ارزش‌های کشور و مسائل مهم پیش‌رو، راهکاری عقلایی در این زمینه اتخاذ کند. همچنین اتخاذ سیاست روزمرگی، به‌مثابه مُسکنی است که درد را برای مدتی کوتاه به تعویق می‌اندازد اما آن را حل نمی‌کند. دولت باید در حل مسائل، نگاه عمیق، بلندمدت و جامع داشته باشد و صرفاً به حل کوتاه مدت و آنی مسائل اکتفا نکند. طراحی سامانه‌ای که مجهز به اطلاعاتی جامع و روزآمد راجع به خط‌مشی‌ها، اهداف و ابزارهای هر خط‌مشی، نهادهای متولی برای اجرا و ذی‌نفعان مرتبط باشد، قویاً به خط‌مشی‌گذاران، پژوهشگران و مجریان در حوزه‌های مختلف خط‌مشی‌گذاری از جمله حوزه صنعت و محیط‌زیست یاری‌رسان است. تهیه و تدوین پیشنهادیه خط‌مشی^۹ در نظام سیاستگذاری در بسیاری از کشورها مرسوم است اما در ایران خلاء آن حس می‌شود. بعضی از ارکان مهم این پیشنهادیه عبارت‌اند از: اهداف، نشان دادن مسئله، تمهیدات اجرایی و شناسایی بازیگران که رصد شفاف خط‌مشی‌ها و تعارض یا انسجام میان آن‌ها در عرصه خط‌مشی‌گذاری را تسهیل می‌کند. شایان ذکر است دانایی فرد و

شول (۱۳۹۱)، چارچوبی بومی برای پیشنهادیه خط‌مشی عمومی ارائه کرده‌اند. در این پژوهش بررسی علل تعارض بین حوزه‌ای (محیط زیست و صنعت) با مصاحبه از خبرگان، انجام شد. ضرورت بررسی و شناخت تعارضات با بررسی عمیق قوانین و اسناد موجود، برای شناخت عمیق‌تر علل و اقدام برای رفع آن‌ها احساس می‌شود. همچنین می‌توان چندین خط‌مشی مشخص در حوزه‌ی محیط زیست را انتخاب کرد و تعارض آن‌ها را به صورت درون‌حوزه‌ای (با خط‌مشی‌های حوزه محیط‌زیست) یا با خط‌مشی‌های دیگر در حوزه‌های متعامل با محیط‌زیست (به‌طور مثال بعضی از سیاست‌های حوزه مسکن و شهرسازی یا صنعت و معدن) بررسی نمود. علاوه بر این، وجود نهادی که هنگام تدوین و طراحی خط‌مشی‌ها، میزان همسویی و عدم تعارض آن‌ها را بررسی کند - در صورتی که از افراد آگاه و خبره بهره بجوید و صرفاً یک سازمان صوری نباشد - می‌تواند مشکلات پیش از اجرا را کاهش دهد.

منابع

- ۱- احمدی، هانیه. (۱۳۹۰)، فهم دلایل عدم انسجام (ناهم‌سویی) خط‌مشی‌های عمومی در ایران: روش دلفی؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم انسانی؛ دانشگاه تربیت مدرس.
- ۲- پژوهان، جمشید و، مراد حاصل، نیلوفر. (۱۳۸۶)، بررسی رشد اقتصادی بر آلودگی هوا، پژوهش‌های اقتصادی، سال هفتم، شماره ۴، ص ۱۴۱-۱۶۰.
- ۳- حسینی نسب، سیدابراهیم و پایکاری، سمیه. (۱۳۹۱)، بررسی رشد اقتصادی و آزادسازی تجاری بر آلودگی محیط‌زیست. مجله اقتصادی، سال دوازدهم، شماره نه و ده. ص ۶۲-۸۱.
- ۴- دانایی‌فرد، حسن و شول، حسین و آذر، عادل (۱۳۹۱). طراحی چارچوبی برای پیشنهادیه خط‌مشی عمومی: پژوهشی ترکیبی، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال ۱۸، شماره‌ی ۶۸، ص ۳۰-۷.
- ۵- دانشفرد، کرم الله و آرامش، کبری (۱۳۹۴)، چالش‌های خط‌مشی‌گذاری در فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی، کنفرانس ملی رویکردهای نوین در علوم مدیریت، اقتصاد و حسابداری.
- ۶- راسخی، سعید و شهرازی، میلاد و شیدایی، زهره و جعفری، مریم. (۱۳۹۵)، ارتباط کارائی اقتصادی و کارائی زیست محیطی: شواهد جدید برای کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال ۲۴، شماره ۷۸، ص ۳۱-۵۶.
- ۷- عباسی، طیبه و احمدی، هانیه (۱۳۹۶)، توسعه مدلی برای اندازه‌گیری انسجام خط‌مشی‌های حوزه علوم، تحقیقات و فناوری در ایران، فصلنامه علمی پژوهشی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۳، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۶، صفحات ۱۱۷-۱۳۳.
- ۸- عباسی، عباس و معتضدیان، رسول و میرزایی، محمد قاسم (۱۳۹۵)، بررسی موانع اجرای خط‌مشی‌های عمومی در سازمان‌های دولتی، پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، دوره ۶، شماره ۲، ص ۴۹-۶۹.
- ۹- قلی‌پور، رحمت‌الله و دانایی‌فرد، حسن و امیری، علینقی و عطاردی، محمد رضا (۱۳۹۴)، مفهوم پردازی پدیده شکاف خط‌مشی در فرایند خط‌مشی‌گذاری فرهنگی، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال ۲۲، شماره ۸۱، ص ۹۱-۱۲۵.
- ۱۰- محمد پور، احمد (۱۳۹۲)، روش پژوهش کیفی: ضد روش (چاپ دوم). تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- ۱۱- محمدی، بیوک (۱۳۸۷)، درآمدی بر روش پژوهش کیفی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

۱۲- مقدس پور، سعید؛ دانایی فرد، حسن؛ کردنائیج، اسدالله. (۱۳۹۲). واکاوی عوامل کلیدی در عدم موفقیت برخی خط‌مشی‌های عمومی در ج. ا. ایران: خط‌مشی‌های مالیاتی کشور. فصلنامه‌ی علمی پژوهشی مدیریت فرهنگ سازمانی. دوره‌ی یازدهم، صفحات ۳۳-۶۸.

- 13- Anderson, E.J. (2011). *Public Policymaking: An Introduction*. Seventh Edition. Boston, MA: Wadsworth Publishing.
- 14- Battams, S., & Townsend, B. (2019). Power asymmetries, policy incoherence and noncommunicable disease control-a qualitative study of policy actor views. *Critical Public Health*, 29(5), 596-609.
- 15- B.H. Lindstad a, T. Pistorius b, F. Ferranti c, G. Dominguez d, E. Gorriz-Mifsud e,h, M. Kurttila f, V. Leban g, P. Navarro d, D.M. Peters b, S. Pezdevsek Malovrh g, I. Prokofieva e, A. Schuck c, B. Solberg a, H. Viiri f, L. Zadnik Stirn g, J. Krc(2014), Forest-based bioenergy policies in five European countries: An explorative study of interactions with national and EU policies, *biomass and bio energy* 80 (2015) 1 0 2 e l 1 3.
- 16- Charlotta Seidenberg (2016), Complex governance structures and incoherent policies: Implementing the EU water framework directive in Sweden, *Journal of Environmental Management* 183 (2016) 90e97
- 17- Cobb, R. W., & Elder, C. D. (1972). *Participation in American politics: The dynamics of agenda-building*. Baltimore, MD: The John Hopkins University Press.
- 18- Danaeefard, H., Ahmadi, H., & Pourezat, A. A. (2019). Expert consensus on factors reducing policy coherence in the context of Iran: Delphi-AHP. *International Journal of Public Administration*, 42(1), 66-75.
- 19- Doucey, M. (2011). understanding the root causes of conflicts: Why it Matters for International Crisis Management. *International Affairs Review*, XX (2).
- 20- Felix Kanungwe Kalaba • Claire Helen Quinn • Andrew John Dougill(2013), Policy coherence and interplay between Zambia's forest, energy, agricultural and climate change policies and multilateral environmental agreements, *Int Environ Agreements* (2014) 14:181–198.
- 21- Golam Rasul(2015), Managing the Food, Water, and Energy Nexus for Achieving the Sustainable Development Goals in South Asia, *Environmental Development*,
- 22- Kelman, H. C. and Fisher, R. J. (2003) 'Conflict analysis and resolution', in D. O. Sears, L. Huddy and R. Jervis (eds.) *Oxford Handbook of Political Psychology*. New York: Oxford University Press.
- 23- Klaus S. Friesenbichler (2015), Policy interaction and the integration of volatile renewable energy, *Environ Econ Policy Stud* (2016) 18:193–211 DOI 10.1007/s10018-015-0130-5
- 24- Knight, J. (1992). *Institutions and social conflict*. New York, NY: Cambridge University Press.
- 25- Kvale, Steinar. (1996). *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Thousand Oaks: Sage.
- 26- Lupu, E. Sloman, M. (1997). *Conflict Analysis for Management Policies*. Integrated Network management (5).
- 27- McConnell, A. (2010). *Understanding policy success: Rethinking public policy*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- 28- Matland, R. E. (1995). Synthesizing the implementation literature: The ambiguity-conflict model of policy implementation. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 5(2), 145–174.
- 29- Ney, S. (2009). *Resolving Messy Policy Problems: Handling Conflict in Environmental, Transport, Health and Ageing Policy*. Earthscan Press.
- 30- Nilsson, M., Zamparutti, T., Petersen, J. E., Nykvist, B., Rudberg, P., & McGuinn, J. (2012). Understanding Policy Coherence: Analytical Framework and Examples of Sector-Environment Policy Interactions in the EU. *Environmental Policy and Governance*, 22(6), 395–423. <https://doi.org/10.1002/eet.1589>
- 31- Ninna Nyberg Sørensen(2016), Coherence and Contradictions in Danish Migration-Development Policy and Practice, *European Journal of Development Research* (2016) 28, 62–75.
- 32- Pourasghar Sangachin F, Salehi E, Dinarvandi M. Measurement of the Development Level of Iran's Provinces with Factor Analysis Approach. *Town and Country Planning*. 2013; 4(7): 5-26.
- 33- Robert C. MacCallum, Keith Widaman, Shaobo Zhang, Sehee Hong. Sample Size in Factor Analysis. March 1999. *Psychological Methods* 4(1):84-99

- 34- Taghvaei M, Bahari I. Assessing Development Degree And Ranking Townships Of Mazandaran Province By Using Factor Analysis And Cluster Analysis. *Geography and Environmental Planning (University Of Isfahan)*. 2013; 23(4): 7-12.
- 35- Sandol, D. J. D. Byrne, S. Sandole -Staroste, I. and Senehi, J. (2009). *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*. Routledge Press.
- 36- Schattschneider, E. E. (1960). *The semi-sovereign people: A realist's view of democracy in America*. Boston, MA: Wadsworth.
- 37- Sloep, P.B. & Blower, A. (2005). *Environmental Policy in an International Context: Environmental Problems as Conflicts of Interests*. Elsevier Butterworth- Heinmann Press.
- 38- Tabitha Grace Mallory (2016), Fisheries subsidies in China: Quantitative and qualitative assessment of policy coherence and effectiveness, *Marine Policy*68(2016)74–82
- 39- Weible, C. and Heikkila, T. (2017). Policy Conflict Framework. *Journal of Policy Science*.50: 23-40.
- 40- Wil de Jong, Pablo Pacheco (2015), Integrating multiple environmental regimes: Land and forest policies under broader democratic reforms in the Bolivian tropical lowlands, *Environment and Planning C: Government and Policy* 0(0) 1–16! The Author(s) 2015 Reprints and permissions: sagepub.co.uk/journalsPermissions.nav DOI: 10.1177/0263774X15621758 epc.sagepub.com
- 41- Wu, H. Y. (2012). Constructing a strategy map for banking institutions with key performance indicators of the balanced scorecard. *Evaluation and Program Planning*, 89(8), 818-811.